

**НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА БЕЗХАЗЯЙНІ РЕЧІ ЗА НАБУВАЛЬНОЮ ДАВНІСТЮ:
ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**
**ACQUISITION OF OWNERSHIP OF OWNERLESS THINGS FOR ACQUISITIVE
PRESCRIPTION: LEGAL PROBLEMS AND SOLUTIONS**

Простибоженко Т.В.,
*аспірант Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України*

Стаття присвячена дослідженню теоретичних та практичних питань набуття права власності на безхазяйні речі за набувальною давністю. Автор приходиться до висновку про неможливість набуття права власності на безхазяйні речі за давністю володіння у зв'язку з недосконалістю законодавчого регулювання даних правовідносин. Автор пропонує можливі шляхи вирішення існуючих проблем застосування набувальної давності щодо безхазяйних речей.

Ключові слова: набувальна давність, давність володіння, безхазяйна річ, добросовісність, добросовісний набувач, право власності.

Статья посвящена исследованию теоретических и практических вопросов приобретения права собственности на бесхозные вещи в силу приобретательной давности. Автор приходит к выводу о невозможности приобретения права собственности на бесхозные вещи в силу давностного владения в связи с несовершенством законодательного регулирования данных правоотношений. Автор предлагает возможные пути решения существующих проблем применения приобретательной давности относительно бесхозных вещей.

Ключевые слова: приобретательная давность, давность владения, бесхозная вещь, добросовестность, добросовестный приобретатель, право собственности.

The article is devoted to analysis of theoretical and practical issues of acquisition of ownership of ownerless things for acquisitive prescription. The author makes a conclusion that acquisition of ownership of ownerless things for acquisitive prescription is impossible because of shortcomings of the legislative regulation of these legal relations. The author offers possible solutions to solve existing problems of application of acquisitive prescription for ownerless things.

Key words: acquisitive prescription, ownerless thing, good faith, good-faith acquirer, ownership.

Постановка проблеми. Право власності традиційно вважається центральним інститутом цивільного права, розвиток якого диктується потребами цивільного обороту й тому вимагає всебічної розробки теоретичних і практичних питань, пов'язаних з набуттям права власності. Введення в дію у 2004 році Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) призвело до появи нових підходів до набуття права власності. Зазначене, зокрема,

зумовлює необхідність теоретичного обґрунтування та визначення порядку набуття права власності на безхазяйне майно за набувальною давністю.

Стан дослідження. Дослідженням проблем застосування набувальної давності стосовно безхазяйних речей займалися, зокрема, такі науковці, як А.Д. Рудоквас [1; 2], О.В. Коновалов [3], Н.В. Карлова, Л.Ю. Міхєєва [4], В.П. Маковій [5], які у своїх працях звертали увагу на питання добросовісності набувача безхазяйного майна за давністю володіння, види безхазяйного майна, яке може набуватися за набувальною давністю, сферу застосування набувальної давності щодо такого майна.

Попри існуючі в науці цивільного права дослідження питання набуття у власність безхазяйного майна за набувальною давністю порядок практичного застосування відповідних положень ЦК України лишається невизначеним. Необхідно зазначити, що існує роз'яснення Міністерства юстиції України «Щодо деяких аспектів набуття права власності на об'єкти безхазяйного нерухомого майна» від 13 жовтня 2011 року, яке, на жаль, не стосується питання набуття у власність безхазяйного майна за набувальною давністю [6].

Метою цієї статті є аналіз теоретичних і практичних проблем виникнення у набувача безхазяйного майна права власності на підставі набувальної давності, а також вироблення пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. З аналізу структури глави 24 ЦК України, а також змісту ч. 2 ст. 335 ЦК України випливає, що набуття права власності на безхазяйну річ є окремою підставою набуття права власності, що підтверджується також позицією більшості представників вітчизняної цивілістичної науки [напр.: 7, с. 280; 8, с. 325; 9]. Вказана підстава набуття права власності передбачає перехід за рішенням суду в комунальну власність безхазяйного нерухомого майна після спливу одного року з дня взяття його на облік органом державної реєстрації прав на нерухоме майно. Разом з тим ч. 3 ст. 335 ЦК України передбачає, що безхазяйні рухомі речі можуть набуватися у власність за набувальною давністю, крім випадків, встановлених статтями 336, 338, 341 і 343 ЦК України. У зв'язку з цим вбачається, що ст. 335 ЦК України фактично присвячена двом самостійним підставам набуття права власності, які підлягають застосуванню залежно від виду безхазяйного майна.

Передусім автор звертає увагу, що зі змісту ч. 2 ст. 335 ЦК України випливає, що судом може бути відмовлено в передачі безхазяйної нерухомої речі в комунальну власність. У такому разі така річ може опинитися поза межами цивільного обороту, оскільки чинне законодавство України не передбачає інших підстав для набуття безхазяйної нерухомої речі у власність суб'єктами цивільних правовідносин. У зв'язку з цим автор вважає за доцільне перейняти досвід законодавчого регулювання даного питання в Російській Федерації, у ч. 3 ст. 225 Цивільного кодексу якої передбачено, що безхазяйна нерухома річ, яка не передана за рішенням суду в муніципальну власність, може знову перейти у володіння, користування й розпорядження власника, який її залишив, або набута у власність за набувальною давністю. При цьому автор вважає недоцільним дослівно копіювати зміст зазначеної норми ЦК Російської Федерації, а лише запозичити підхід до правового регулювання вказаних правовідносин.

Використане в ч. 3 ст. 335 ЦК України формулювання «може набуватися за набувальною давністю» породжує низку теоретичних питань і проблем у правозастосовній практиці, що обумовлено не визначенням умов і конкретних випадків для застосування набувальної давності. Аналіз підстав набуття права власності, встановлених статтями 336, 338, 341 і 343 ЦК України, дозволяє зробити припущення, що набувальна давність підлягатиме застосуванню в разі недотримання набувачем безхазяй-

ного майна порядку його набуття, передбаченого зазначеними статтями (наприклад, неповідомлення органу міліції чи органу місцевого самоврядування про бездоглядну домашню тварину унеможливує набуття права власності на неї за ст. 341 ЦК України), або у випадку, коли безхазяйне майно апіорі не підлягає набуттю у власність на підставі зазначених статей (наприклад, коли володілець притримав річ, а власник такої речі помер, і спадкоємці не прийняли її у спадщину). Однак такий висновок щодо сфери застосування набувальної давності при набутті права власності на безхазяйні рухомі речі є проміжним.

Відповідно до ч. 1 ст. 335 ЦК України безхазяйною є річ, яка не має власника або власник якої невідомий. При цьому згідно з ч. 1 ст. 388 ЦК України власник може витребувати своє майно з чужого володіння, якщо воно вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі. Отже, оскільки безхазяйним визнається не лише майно, яке не має власника, а й майно, власник якого невідомий, то словосполучення «може набуватися за набувальною давністю» в ч. 3 ст. 335 ЦК України стосується саме випадку, коли власник майна існує, але він невідомий. У випадку ж набуття безхазяйного майна, яке не має власника, застосування набувальної давності неможливе, оскільки відсутні підстави для застосування положень ст. 388 ЦК України.

Таким чином, сфера застосування набувальної давності при набутті права власності на безхазяйні рухомі речі охоплює випадки, коли набувачем не дотримано передбачений статтями 336, 338, 341 і 343 ЦК України порядок набуття безхазяйних речей, а також випадки, коли безхазяйні речі не підлягають набуттю у власність на підставі зазначених статей за умови, що такі безхазяйні речі мають власника, але він невідомий. При цьому поза межами дії давності володіння та інших підстав набуття права власності і як наслідок цивільного обороту залишаються безхазяйні речі, які не мають власника і стосовно яких набувачем не дотримано передбачений статтями 336, 338, 341 і 343 ЦК України порядок набуття їх у власність або вони не підлягають набуттю на підставі зазначених статей. Однак такий висновок щодо сфери застосування набувальної давності щодо безхазяйних речей не є остаточним, про що йтиметься нижче.

Словосполучення «за набувальною давністю», яке використане в ч. 3 ст. 335 ЦК України, на думку автора, можна розглядати в двох аспектах. Згідно з першим закріплена в ч. 3 ст. 335 ЦК України норма відсилає до положень ч. 1 ст. 344 ЦК України, яка закріплює ординарну набувальну давність, а другий полягає в тому, що вказана норма регламентує окремий різновид набувальної давності.

Використане в ч. 3 ст. 335 ЦК України словосполучення «за набувальною давністю» міститься також у законодавчій конструкції ч. 3 ст. 344 ЦК України. Необхідно зауважити, що низкою вітчизняних цивілістів вказане формулювання розглядається як відсилочне до ч. 1 ст. 344 ЦК України [детальніше див.: 10, с. 58]. У зв'язку з цим представники такого підходу тлумачать положення ч. 3 ст. 344 ЦК України крізь призму ч. 1 ст. 344 ЦК України, визнаючи, що у вказаних нормах йдеться про один і той самий вид набувальної давності. На думку автора, вказаний підхід у даному випадку може бути поширено й на положення ч. 3 ст. 335 ЦК України.

Однак зазначене тлумачення ч. 3 ст. 335 ЦК України породжує низку теоретичних і практичних проблем, які роблять недоцільним і навіть унеможливають поширення закріпленої в ч. 1 ст. 344 ЦК України ординарної набувальної давності на правовідносини, регламентовані ст. 335 ЦК України.

Основна проблема стосується такої умови набувальної давності, як добросовісність заволодіння майном.

Залежно від наявності правового титулу володіння поділяється на законне та незаконне. При цьому незаконне володіння в залежності від суб'єктивного сприйняття особою власних дій щодо заволодіння річчю може бути добросовісним або недобросовісним.

Історично в цивільному праві склалося два підходи до вимоги добросовісності в набувальній давності: римський і канонічний. Згідно з першим підходом добросовісність має правове значення лише в момент заволодіння, подальше виявлення особою незаконності свого володіння не перешкоджає набувальній давності [11, с. 408], а відтак можна говорити про таку категорію, як «добросовісність заволодіння». Відповідно до канонічного підходу добросовісність повинна мати місце протягом усього строку володіння майном для набуття його у власність за набувальною давністю [12, с. 141], тобто йдеться про таку категорію, як «добросовісність володіння».

У національному цивільному законодавстві знайшов своє відображення римський підхід, що випливає зі змісту ч. 1 ст. 344 ЦК України, де вжито формулювання «особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном».

Під добросовісністю в римському праві розумілася наявність у набувача майна хибної думки про справжній обсяг речового права відчужувача [11, с. 408]. Тобто категорія добросовісності тісно пов'язувалася із суб'єктом набувальної давності, яким, як вбачається, міг бути набувач майна за договором.

У чинному ЦК України таким суб'єктом є добросовісний набувач, яким, як випливає з ч. 1 ст. 388 ЦК України, є набувач майна за договором, який не знав і не міг знати, що майно відчужується особою, яка не мала на це права. Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що добросовісний набувач є суб'єктом набувальної давності в розумінні ч. 1 ст. 344 ЦК України, тобто особою, яка добросовісно заволоділа чужим майном.

Вищезазначений аналіз змісту категорії добросовісності в набувальній давності дає підстави для висновку про неможливість її застосування в межах правової конструкції ч. 3 ст. 335 ЦК України з огляду на таке. По-перше, оскільки згідно з ч. 1 ст. 335 ЦК України безхазяйною є не лише річ, яка не має власника, але й річ, власник якої невідомий, набувач очевидно припускає, що у речі може бути власник, а це виключає його добросовісність. По-друге, заволодіння безхазяйною річчю відбувається в силу положень чинного ЦК України, тобто є законним, що апіорі виключає добросовісність. По-третє, оскільки заволодіння безхазяйною річчю відбувається не на підставі договору, то не може йтися про добросовісного набувача як суб'єкта набувальної давності.

Необхідно відзначити, що низка науковців притримується думки, що набувач безхазяйного майна може бути добросовісним. При цьому в поняття добросовісності набувача вкладається інше змістовне наповнення, ніж визначене в ст. 388 ЦК України. Так, О.В. Коновалов висловив позицію, підтриману В.П. Маковієм, що добросовісність при набутті безхазяйного майна за набувальною давністю полягає у впевненості володільця у відсутності у будь-кого прав на об'єкт володіння, положення якого в господарському просторі не дає підстав припускати про його приналежність до чиеїсь господарської сфери [3, с. 54; 5, с. 37]. Такої позиції притримуються також Н.В. Карлова та Л.Ю. Міхеєва, даючи подібне визначення поняття добросовісності набувача при набутті права власності за набувальною давністю на безхазяйні речі [4, с. 25 – 26].

Автор даної статті не може погодитися із вказаними підходами, оскільки в такому випадку умова добросовісності в набувальній давності наділяється різним змістом в залежності від правової підстави заволодіння майном – за договором (ст. 388 ЦК України) та в силу закону (ст.

335 ЦК України). Тобто зазначені науковці допускають існування двох видів добросовісності в межах інституту набувальної давності, що є неприйнятним як з наукової, так і з практичної точки зору і лише призводитиме до проблем в правозастосовній практиці.

Таким чином, приходимо до остаточного висновку, що набувальна давність у тому вигляді, як вона сформульована в ч. 1 ст. 344 ЦК України, не може бути застосована для набуття права власності на безхазяйні речі, оскільки в силу об'єктивних обставин набувачем не може бути дотримана умова щодо добросовісності заволодіння безхазяйною річчю. Підстава для застосування набувальної давності за ч. 3 ст. 335 ЦК України з'являється лише за умови відчуження фактичним володільцем безхазяйного майна, власник якого невідомий, набувачу, який вважає відчужувача власником і не знає про існування справжнього власника майна, а отже є добросовісним набувачем у розумінні ст. 388 ЦК України. Набуття безхазяйного майна у власність за набувальною давністю у вказаному порядку є єдиним можливим способом застосування вказаної конструкції ч. 3 ст. 335 ЦК у разі її тлумачення як відсилочної до ч. 1 ст. 344 ЦК України. Однак вбачається, що таке набуття права власності за набувальною давністю мало б місце також у випадку, якщо б у ст. 335 ЦК України було відсутнє посилення на набувальну давність.

Другий аспект тлумачення використаного в ч. 3 ст. 335 ЦК України словосполучення «за набувальною давністю» полягає в тому, що вказана норма закріплює окремий різновид набувальної давності подібно до ч. 3 ст. 344 ЦК України. Так, зазначена правова норма встановлює окремі законодавчі вимоги до давнісного володіння, зокрема, щодо суб'єкта, правової підстави та тривалості строку володіння, які дають змогу охарактеризувати правову конструкцію ч. 3 ст. 344 ЦК України як окремий різновид набувальної давності. Натомість ч. 3 ст. 335 ЦК України не містить жодних законодавчих вимог до володіння безхазяйним рухомим майном для набуття права власності на нього, що унеможливило практичну реалізацію її положень, породжуючи безліч запитань щодо порядку такої реалізації.

Таким чином, жоден із проаналізованих вище аспектів доктринального тлумачення ч. 3 ст. 335 ЦК України не вирішує проблем стосовно можливості набуття права власності на безхазяйне рухоме майно за набувальною давністю, що вказує на недосконалість законодавчої конструкції зазначеної норми. Лише внесення відповідних законодавчих змін усуне існуючі на сьогодні перешкоди для реалізації положень ч. 3 ст. 335 ЦК України. На думку автора, такі законодавчі зміни можуть бути внесені у двох варіантах.

По-перше, можливим варіантом є втілення на законодавчому рівні описаного автором вище підходу щодо тлумачення норми ч. 3 ст. 335 ЦК України як такої, яка передбачає окремий різновид набувальної давності, шляхом закріплення умов, необхідних для набуття права власності на безхазяйне рухоме майно.

По-друге, набуття права власності на безхазяйне рухоме майно може бути включено до сфери застосування екстраординарної набувальної давності, яку доцільно поширити на всі випадки володіння майном, що знаходиться за межами цивільного обороту, які не підпадають під дію норми ч. 1 ст. 344 ЦК України. Одним із таких випадків і може бути набуття права власності на безхазяйне рухоме майно.

Незалежно від обраного способу законодавчого вирішення даного питання, на думку автора, необхідним є закріплення спеціальних умов для набуття права власності на безхазяйне рухоме майно. Такими умовами, як вбачається, мають бути відкритість, безперервність та тривалість володіння.

Доцільність закріплення умови щодо відкритості володіння за ч. 3 ст. 335 ЦК України обумовлена тим, що володільць безхазяйного рухомого майна знає, що у нього може бути власник. У зв'язку з цим він не повинен приховувати перебування такого майна в його володінні, щоб власник мав змогу відшукати своє майно та реалізувати право на його витребування. З тих самих міркувань, на думку автора, доцільно було б запровадити у вказаній статті додаткову законодавчу вимогу щодо розміщення володільцем повідомлення у ЗМІ про виявлення та перебування в його володінні безхазяйної речі.

Умова щодо безперервності володіння впливає із самої сутності набувальної давності, в основі якої лежить строк, тому така умова повинна ставитись до давнісного володіння незалежно від виду набувальної давності. Її дотримання має сприяти законодавчо передбачена можливість універсального правонаступництва давнісного володіння на зразок того, як це передбачено в ч. 2 ст. 344 ЦК України.

Враховуючи природу безхазяйного майна, що передбачає ймовірність відсутності у нього власника, а також високу оборотоздатність, яка властива для рухомих речей, не є доцільним встановлення тривалого строку набувальної давності для набуття їх у власність. Найбільш прийнятним, на думку автора, було б встановлення трирічного строку набувальної давності, який, з одного боку, забезпечив би в межах позовної давності можливість реалізації права на

витребування майна його власником, якщо такий існує, а з іншого боку, усунув би можливість тривалого знаходження безхазяйного рухомого майна за межами цивільного обороту. У разі встановлення такої тривалості строку володіння для набуття у власність безхазяйного рухомого майна, доцільним було б збільшити передбачений ч. 2 ст. 335 ЦК України однорічний строк для набуття у власність безхазяйного рухомого майна. Оскільки виникне ситуація, коли для набуття у власність безхазяйного рухомого майна, яке в більшості випадків за своєю природою є менш цінним за нерухомість, вимагатиметься володіння ним протягом більш тривалого строку, ніж для безхазяйного рухомого майна. Такий дисбаланс у даному випадку не відповідає інтересам цивільного обороту, залишаючи поза його межами на досить тривалий час рухоме майно, яке зазвичай є найбільш оборотоздатним.

Висновки. Підсумовуючи викладене, автор даної статті вважає, що закріплення вищевказаних законодавчих умов для набуття права власності на безхазяйне рухоме майно забезпечить можливість практичного застосування норми ч. 3 ст. 335 ЦК України та сприятиме усуненню неоднозначності в питанні її співвідношення з положеннями ст. 344 ЦК України. Однак проблематика, якій присвячена дана стаття, потребує подальших наукових розробок з огляду на новизну досліджуваних питань та брак відповідної правозастосовної практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рудоквас А. Д. О непрерывном, открытом и добросовестном давностном владении / А.Д. Рудоквас // *Цивилистические исследования*. Выпуск первый: Сборник научных трудов памяти профессора И. В. Федорова / Под ред. Б.Л. Хаскельберга, Д. О. Тузова. – М.: «Статут», 2004. – 380 с. – С. 148 – 187.
2. Рудоквас А. Д. Спорные вопросы учения о приобретательной давности: монография / А. Д. Рудоквас. – М.: Закон, 2011. – 304 с.
3. Коновалов А. В. Владение и владельческая защита в гражданском праве / А. В. Коновалов. – Спб: Юридический центр Пресс, 2004. – 405 с.
4. Карлова Н. В. Приобретательная давность и правила ее применения: Практическое пособие / Н. В. Карлова, Л. Ю. Михеева. – М.: Издательство «Палеотип», 2002. – 96 с. – (Серия: Имущественные споры).
5. Маковій В. П. Набувальна давність у цивільному праві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Віктор Петрович Маковій; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Харків, 2007. – 216 с.
6. Деякі аспекти набуття права власності на об'єкти безхазяйного нерухомого майна: роз'яснення Міністерства юстиції України від 13 жовтня 2011 року // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0065323-11>.
7. Цивільне право України: Академічний курс: Підруч.: У двох томах / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – Т. 1. Загальна частина. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 520 с.
8. Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / Борисова В. І. (кер. авт. кол.), Баранова Л. М., Жилінкова І. В. та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – 480 с.
9. Севрюгова І. Набуття права власності на річ / І. Севрюгова // *Енциклопедія цивільного права України / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*; відп. ред. Я. М. Шевченко. – К.: Ін Юре, 2009. – 952 с. – С. 514.
10. Зав'язун Т. Правові проблеми обчислення строків у набувальній давності / Т. Зав'язун // *Юридична Україна*. Щомісячний правовий часопис. – № 6 (66) – 2008. – С. 55-59.
11. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянца. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Норма, 2004. – 784 с.
12. Бернгефть Ф. Гражданское право Германии / Ф. Бернгефть, І. Колеръ / пер. с нем.; под. ред. В. М. Нечаева. – Спб: Сенатская типография, 1910. – 410 с.